

TOREGIMENTELÆREN I PRAKSIS

FORHOLDET MELLEM KIRKE OG STAT I DANMARK

Lektor, ph.d. cand.theol. Kurt E. Larsen

RESUMÉ: I denne artikel bydes der på en tur gennem Danmarks kirkehistorie ud fra temaet: Forholdet mellem kirke og stat. I hver af historiens hovedepoker søges det indkredset, hvad ordet *kirke* betød på det pågældende tidspunkt og hvad ordet "stat" betød i den epoke.

965-1104: Den germanske stammekirkes tid

På Jellingestenen står, at kong Harald samlede hele Danmark og Norge og gjorde danerne kristne. Derfor kan man sige, at ifølge stenens oplysninger er kirke og stat lige gamle i Danmark. Danmark blev til som nationalstat samtidigt med, at landet blev kristnet.

Før havde der boet mennesker i vores geografiske område. Og der havde også været regionale kongedømmer. Først med Harald Blåtand blev der en samlet stat i form af en samlet kongemagt. Nogle af danerne var også blevet kristne tidligere. Missions-tiden begyndte for alvor med Ansgar fra 826. Før ham havde flere søgt at drive missionsvirksomhed hos danerne, men fra og med Ansgar blev der bygget kirke og holdt gudstjeneste i landet. Selv i denne pioner-

missionstid var der et forhold mellem kirke og statsmagt. Ansgar var ærkebiskop af Bremen/Hamburg, men blev også brugt som udsending af den kristne tyske kejser til den hedenske jysk-fynske kong Horik. Med den tyske stormand og stormagt i ryggen, og via sin personlige troværdighed, lykkedes det Ansgar at få kirker bygget i Hedeby og Ribe midt i 800-tallet.

Danmarks missionsperiode varede forholdsvis længe, og den faldt i den tid af kirkens historie, hvor de germanske stammekirke-tanker rådede i vestkirken. Tankegangen var at *som* kongen eller høvdingen, *så* folket. Da en hel del var begyndt at blive kristne i Danmark, og da der blev udnævnt en missionsbiskop til Aarhus fra 948, stod denne biskop under beskyttelse af den tyske kong Otto den Store. Tankegangen var at den kristne kongemagt skulle fremme og

værne kirkens og missionens arbejde, naturligvis i god forståelse med kirkens åndelige ledelse i Rom, men det gav alligevel den kristne kongemagt afgørende indflydelse på det kirkelige liv.

Da kong Harald Blåtand blev kristen i 965, overtog han selv beskyttelsen af den katolske kirkes herværende præster og biskopper. Men det var stadig kongemagten, der havde den afgørende indflydelse. Så havde Danmark da en samlet statsmagt. Og danerne blev kristne, i og med at de blev døbt ind i den danske afdeling af den romersk-katolske kirke. I kirkeretslig og teologisk henseende var kirken i Danmark underlagt ærkebiskoppen af Bremen, og dermed paven. I øvrigt var det i betydelig grad kongens kirke, sådan som det var vesterlandsk tradition på den tid.

1104 - cirka 1300: Den selvstyrende katolske kirkes tid

Netop på den tid, da kirken skulle grundfæstes i det nye kristne kongedømme i Danmark, vandt den gregorianske reform frem som bevægelse i den romersk-katolske kirke som helhed. Det var en kamp for kirkens frihed som selvstændig institution, en kamp mod stormænds og kongers store magt i og over kirken. Ifølge den gregorianske reform skulle kirken være sin egen institution i samfundet: Kirkebygningerne skulle opføres og vedligeholdes ved hjælp af medlemmernes tiende – uafhængigt af lokale stormænds penge og dertil hørende indflydelse. Præsterne skulle leve i cølibat, så de var frie i forhold til slægtens, konens og svigerfamiliens irriterende indblanding. Kirkens afdeling i Danmark skulle ledes af en ærkebiskop, ikke af kongen – og det var en del af baggrunden for at Norden blev oprettet som ærkebispedømme i 1104, så vi fik vores egen ærkebiskop i Lund til at forsøge at matche kongen. Paven for sin del

skulle vælges af kirkens kardinaler, ikke af Europas konger for på den måde at stå frit som åndelig leder.

Tilhængerne af de gregorianske reformtanker ville bygge samfundet op på læren om de to sværd. Kongen havde et sværd, naturligvis, men de gregorianske slog på, at kirken også havde et sværd. Kirken havde også et domæne, inden for hvilket konger og stormænd ikke skulle blande sig.

Tanken om de to sværd – senere kaldet to regimente – gik helt tilbage til pave Gelasius i 494. Denne havde i de kristologiske stridigheders tid villet begrænse den romerske kejsers vildtvoksende indblanding i teologiske spørgsmål. Derfor udviklede han tanken om de to sværd ud fra en allegorisk tolkning af Luk 22,38: Kristus havde den sidste aften sagt god for de to sværd, disciplene kom med. Disse sværd tolkedes som henholdsvis det verdslige og åndelige sværd, det vil sige regimente. Kristus havde dermed herredømmet over både den åndelige og verdslige øvrighed, og han havde overdraget dem begge til disciplene/kirken, der igen havde givet det ene sværd videre til den verdslige øvrighed. Ud fra denne katolske tolkning stod kirken principielt over statsmagten, som kun havde sin magt i afledet form, idet øvrigheden havde fået sin magt fra Gud via kirken. Kirken havde derfor også ansvar for, hvordan øvrigheden varetog sin opgave. Øvrigheden førte jo sit sværd på kirkens vegne.

Ud fra dette samfundssyn tænkte man i højmiddelalderen, at den nordiske provins af den romersk-katolske kirke skulle være selvstyrende, i god forståelse med kongemagten, der førte sværdet på kirkens vegne og i princippet var kirken underlagt. På valdemarernes tid fungerede fællesskabet mellem stat og kirke, når danskerne drog de på missionstogter til venderne og på koloniserings- og missionstogter til Estland.

Tydeligt står samvirket malet i gamle billeder af samvirket mellem de to regimenter i det legendariske år 1219: Ærkebiskop Sunesøn bad, mens Valdemar Sejrs førte sværdet; Dannebrog faldt ned fra Himlen og danskerne vandt slaget.

Den katolske nationalkirkes tid 1300-1526

I Danmark slog den gregorianske reforms krav aldrig helt igennem. Kongemagten og stammekirketraditionen var altid for stærk heroppe. Kongemagten genvandt også mere af sin gamle magt igen. I senmiddelalderen fra cirka 1300 vandt de danske konger meget af deres gamle magt tilbage, takket være et godt samarbejde med paverne, der i paveskismaets tid var til at forhandle med, fordi den danske konge jo ellers bare kunne få sin vilje hos den konkurrerende pave.

Kulminationen af den stærke kongemagt i senmiddelalderen var kongerne Christian II og Frederik I. Christian II så behovet for kirkelige reformer, og han greb ind i kirkens "indre liv" ved selv at reformere fransiskanerordenen. Han slog også svenske biskopper ihjel i blodbadet i Stockholm i 1520. Den danske adel (inkl. biskopperne, der alle var adelige) hidkaldte så i stedet hans farbror, Frederik 1, og gjorde ham til konge. Men Frederik afbrød efter få år simpelthen forbindelsen med Rom. Nu lå for første gang lovgivningsmagten over kirkens ydre hos kongen. Og også domsmagten i kirken lå hos den danske statsmagt. Kongen var så anset som en nød-biskop. Så havde landet fra 1526 for første gang nogensinde en *dansk* kirke. Uden for romersk-katolsk jurisdiktion og uden kanonisk indviede biskopper var der ikke længere tale om en romersk-katolsk kirke. Endnu var kirken indholdsmæssigt set uændret. Men vi var på tærskelen til reformationen, som de to konger allerede var noget påvirket

af. Frederik I sagde, at han var konge over liv og gods, ikke over sjælene. Det lød som inspireret af Luthers lære om de to riger. Den sondring brugte kong Frederik til at tillade evangelisk forkyndelse i sit land, og så bredte den reformatoriske bevægelse sig.

Den lutherske kongekirke. Kongen som værner af begge lovens tavler 1526 - cirka 1825

I senmiddelalderen var der allerede stor kongelig indflydelse over kirkens ydre, og den tradition fortsattes og styrkedes yderligere de følgende år. Efter borgerkrigen Grevens Fejde, der primært var socialt og politisk bestemt, gennemførte sejrherren Christian III. sin reformation i 1536. Han afsatte rigets magtfulde biskopper. Hans far, Frederik I, havde allerede tiltaget sig magten til gejstlige embedsudnævnelser og domsafsigelser på det kirkelige område, så det nye i 1536 lå mest i, at kong Christian III udnævnte lutherske og bestemte, at kirken skulle være luthersk i sit indhold. Med betegnelsen "superintendent", frem for "biskopper" mere end antydedes det, at der var tale om et andet embede – mindre magtfuldt, mindre knyttet til verdslige opgaver. En superintendent var i højere grad en kongelig embedsmand, der førte opsyn med det kirkelige liv i kongens land.

Luther havde ikke primært en lære om staten, men han prædikede, det vil sige prædikede for de kristne om den plads, der tilkommer de verdslige ordninger i Guds styrelse af verden (Grane 1983, 160). Luthers såkaldte toregimentelære havde som et af sine anliggender at holde biskopperne og kirken fast på at gøre netop det, de primært skulle: Prædike evangeliet. Præster og biskopper skulle netop *ikke* være politikere, men forkyndere. Der fandtes to regimenter i verden, og for Luther var det vigtigt, at prædikanterne holdt sig til

deres eget og ikke brugte deres tid på politik og forsømte forkyndelsen. På Christian den Tredjes tid var det særligt vigtigt at få dette aspekt af toregimentelæren gennemført, for de danske senmiddelalderlige biskopper var godsadministratorer mere end noget andet. Med fængslingen af de "stolte" katolske biskopper i 1536, lykkedes det i Danmark at gennemføre denne side af Luthers toregimentelære, for de nye lutherske superintendenter fik som opgaver kun at sørge for forkyndelsen og tilsynet med kirkenes forkyndelse og lære.

Det praktiske danske reformationsarbejde blev udført af den tyske sognepræst Bugenhagen, der var skolet i luthersk teologi, og hans ordning for Danmark byggede på Luthers teologi om de to riger eller regimente. Eller måske snarere en særlig tolkning eller udvalgte aspekter fra Luthers tanker. I kirkeordinansen af 1537/1539 indgik der en skelnen mellem Guds ordinans og kongens ordinans. Guds ordinans var, at ordet skulle forkyndes sandt og sakramenterne forvaltes rettelig. Kongens ordinans var alle de ydre ordninger omkring forkyndelse og sakramentforvaltning og hvordan disse skulle indrettes. At ordet skulle forkyndes evangelisk efter Skriften, var uforanderligt og gudvillet. *Hvordan, af hvem og hvornår* – det var kongens sag.

Der var altså to ordinanser i den danske lutherske kirkeordning, men der var ikke tale om et område for staten, et andet for kirken. Der var tale om en kristen enhedsstat, med to ordinanser, men uden nogen selvstændig "kirke". De to ordinanser var derfor ikke "kirkens" over for "statens", men "Guds" overfor "kongens". Det betød, at alt praktisk og ydre ved kirkevæsenet hørte under kongens ordinans. I praksis styrede kongen således alle ydre forhold omkring gudsforholdet. Den tænkning byggede på en del af arven fra Luther, nemlig den del,

at det skulle fremhæves, at øvrigheden var indstiftet af Gud direkte. Statens magt var ikke som i højmiddelalderen og hos pave Gelasius afledet fra kirken, som om der kun fandtes et regimente. Statsmagten var direkte indstiftet af Gud, og derfor var der to regimente. Staten havde også et regimente. Det var en af de vigtige tanker for Luther, og i Danmark blev netop denne tanke stærkt understreget i vores nye samfundsform. Ud fra det aspekt fra Luthers tænkning fik kongerne i Danmark efter reformationen stor ydre magt, også over alle ydre religiøse forhold. Dog var kongens magt ikke absolut, med mulighed for despotisk og tyrannisk styre, for Gud havde også en ordinans, og ifølge denne urokkelige ordinans stod også kongen selv under de ti Bud (lille katekismus) og var forpligtet på den rette evangeliske udformning af kristen tro (den augsburgske bekendelse).

Kongen havde gennemført reformationen, og i den efterfølgende lutherske tid var det også kongen, der opfattedes – og opfattede sig selv – som værner af begge lovens to tavler. Efter en klassisk opdeling handler de første tre af de ti bud om forholdet til Gud, mens budene på "anden tavle", det vil sige 4. til 10. bud, handler om forholdet til medmennesker. Ansvaret for at lovens 4. til 10. bud blev opretholdt i samfundet, og at mordere og tyveknægte straffes, havde kongen og domstolen med sit sværd. Hvem havde ansvaret for at afgudsdyrkelse ikke kom ind i Danmark, og at den sande tro blev forkyndt og efterlevet i Danmark, ud fra 1. til 3. bud? Det havde kongen også. I Danmarks udformning af reformationen så man kongen som opretholder af lovens begge tavler: Kongen skulle både holde folk til at gøre det gode og til at undlade det onde i verden (4. til 10. bud), og holde folk fra afgudsdyrkelse og holde dem til den sande gudsfrygt (1. til 3. bud). Kongen skulle sørge for dette,

**Kongen sikrede med sine love, at
hele det danske folk blev holdt til kirkegang
og ydre gudsfrygt**

og derfor havde han i sogne og stifter sine præster og biskopper til at hjælpe sig med den konkrete udfoldelse heraf. Så den danske lutherske kongemagt havde ansvaret for både landets fysiske og åndelige vel. Han styrede derfor også alle kirkens ydre og indre anliggender. Han stod for uddannelse og ansættelse af de rette præster og biskopper – og deres afsked om nødvendigt, så det sikredes, at læren var rigtig fra prædikestolene. Kongen sikrede med sine love, at hele det danske folk blev holdt til kirkegang og ydre gudsfrygt. Her tænkte man åbenlyst på linje med Melancthon, snarere end Luther, der også havde haft et ønske om at begrænse kongers magt i kirken og sætte visse grænser for øvrigheden. Det lutherske anliggende var lavt prioriteret i ældre dansk luthersk tid.

I denne periode af Danmarks historie var statsmagten = kongen. Formelt enevældig var kongen fra 1660, men helt fra reformationstiden havde kongen i praksis haft magten. Hvad var så kirken i den periode? Kirken forstået som konkret fællesskab og retssubjekt var afskaffet. Kirken var der reelt ikke mere som nogen selvstændig størrelse. Derfor fandtes menigheden heller ikke mere som begreb. Den lutherske kristentro fandtes i høj grad, og den gennemsyrede al lovgivning og prægede samfundet fra top til bund. Menighedsbegrebet forstod man derimod meget funktionelt: Menigheden var dette, at ordet blev forkyndt sandt og sakramenterne blev forvaltet efter Jesu indstiftelse. Dermed var en del af anliggendet i den augsburgske bekendelse, artikel 7 opfyldt. Heri hedder det: "Kirken er de helliges forsamling, i hvilken evangeliet læres rent og sakramenterne forvaltes ret". Den sidste af sætningerne lagde man meget vægt på, men man havde glemt den sammenhæng, hvori det indgik: At kirken er de helliges forsamling. At menigheden er et

fællesskab af levende mennesker, og derfor også en synlig og identificerbar størrelse i verden.

Kirken fandtes ikke i Danmark fra 1683. Forstået på den måde, at helt officielt opererede man fra det tidspunkt ikke med begrebet "kirke" eller "menighed" i Danmark. I 1683 udkom Danske Lov, og i den var der ikke tale om nogen kirke eller menighed som trosfællesskab. I loven var der til gengæld i høj grad tale om religion i Danmark, nemlig kongens religion, den lutherske tro. Hele lovværket var disponeret efter de ti bud, og kongen var forpligtet på at straffe lovens overtrædere og sørge for at lov og evangelium blev forkyndt og indskærpet for alle borgere i sit rige. Det gjorde han ved hjælp af sin etat af præster og biskopper, som der stod også meget om i Danske Lov. Kirken var sunket ned til at være en statsfunktion (Glædemark 1948, 5). Kongen var enevældig, og kunne regulere og styre alt, også på det religiøse område, blot kunne han ikke ændre på det evangelisk-lutherske indhold i religionen.

En toregimentelære i egentlig luthersk forstand var der ikke tale om i Danske Lov og enevældens Danmark. Der var derimod tale om en klar arbejdsdeling, hvor kongens præster prædikede ordet og forvaltede sakramenterne – og således lod Guds Ord styre sjælene. De danske konger handlede og regerede derimod over kirkens ydre i kraft af deres kongemagt. De danske konger kaldte sig aldrig *Summus episcopus* eller lignende kirkeligt-klingende titel. Kongerne tog sig naturligvis heller aldrig af at prædike eller indstifte nadver. På den måde sondredes der klart mellem den ordinerede gejstlige stand og kongen som lægmand i kirken.

Dette forhold mellem stat og religion mindede mere om germansk katolsk stamkristendom før 1104 end om forholdet

mellem stat og kirke i middelalderen. Blot var man i ældre lutherske tid mere statskirkelig i sin form, idet kongemagten ikke længere var begrænset af at kirken i hans land også var en del af den vesterlandske kirkeorganisation med sit centrum og sin åndelige leder i Rom.

Den lutherske konge-kirke var inspireret af Josias og de andre fromme konger i det gamle Israel. Dengang var der konger, der både straffede synd og fremmede gudsfrygt i landet. Dem så de lutherske hen til som idealer, da man i 1526 havde brudt med romerkirken og lavet en særlig dansk kirke. Der var tale om et stærkt religiøst præget samfund, med en kongestyret religion, men uden noget kirke- eller menighedsbegreb og derfor heller ingen frihed til "kirken".

Enevælde, nu med menighedsbegreb – cirka 1825-1849

Hvordan den menige troende lutherske lægmand og præst har tænkt om dette samfundssystem og denne kirkeordning ville man gerne vide mere om. Måske har de tænkt som i nedenstående gammellutherske salmevers, at det er afgørende vigtigt for et lands beståen, at "gudsfrygt står ved roret" og at man havde en konge, der ikke glemte Gud, men tværtimod lod sig lede af ham:

*Kun Himlens konge gør det så,
at rigerne får lykke,
det alt for tit vi sande må,
når uden ham de bygge;
sligt regiment
blev ilde endt,
hvor mægtigt det så lader,
men held det folk,
hvis hjertes tolk
er tro på Gud, vor Fader!*

*Lyksalig er den stad, det land,
hvor gudsfrygt står ved roret,
og hvert et hus, hvis styresmand
Gud leder selv i sporet.
Agt derfor på,
til ham du må
alene dig fortrøste!
Hvor glemt er han,
for folk og land
det bedste dog vil brøste
(i dag 707 i Den danske Salmebog)*

Ifølge salmen gælder det ikke om at sondre mellem to regimenter – endsige acceptere sekulariseringen – men om at sikre, at kongen er gudfrygtig og lever op til sin opgave som kristen konge. Om nogle af de gammellutherske biskopperne ved vi, at de i høj grad gik ind for en sådan tæt forbindelse mellem kongemagt og kirke, idet de anså en stærk kongemagt, der tog sit religiøse ansvar alvorligt, for den bedste måde at fremme kristentro i Danmark på.

Så længe kongerne tog den lutherske kristne tro alvorligt, mødte systemet nærmest ingen modstand. En sondring mellem de to regimenter interesserede man sig typisk først mere for igen, da landet blev sekulariseret i oplysningstiden, da præsterne ikke mere forkyndte gammelluthersk – og da vi fik en kongemagt, der ikke længere nødvendigvis værnede om klassisk luthersk tro. Så greb vakte lægfolk i deres nød til selv at finde sammen i fællesskaber, og i København sad teologer, der begyndte at arbejde teologisk med menighedsbegrebet. I starten af 1800-tallet begyndte et menighedsbegreb således at vinde indpas igen fra to sider. Dels i praksis gennem vækkelsesbevægelser, der rent faktisk førte til fællesskabsdannelser og som på længere sigt udmøntede sig i kirkelige retninger og enkelte frikirker. Dels i teologisk besindelse på menighedsbegrebet og dermed en ny principiel

tænkning omkring stat/kirke-forholdet.

Det blev karakteristisk for Danmarks nyere kirkehistorie, at der ud af 1800-tallets vækkelser og kirkeligt-lutherske fornyelse voksede ikke én, men mange retninger og meninger. Endnu omkring 1840 insisterede kongen på, at børn af forældre med baptistisk dåbssyn skulle døbes med tvang, for han ville ikke regere over hedninger. Men ud fra en mere teologisk forståelse af dåben og menighedsbegrebet nægtede præster med tilknytning til den grundtvigske vækkelse at foretage disse tvangsdåbshandlinger. Tvangsdåben blev snart efter afskaffet, og da man gjorde det i 1842, anerkendte man derved indirekte, at statskirken var en kirke, man kunne træde ud af – ikke et kongeligt forvaltningsvæsen (Hauge 2001, 10). Ud fra den gamle stats- og kirkeopfattelse havde man tidligere afvist Grundtvigs tanke om at danne frimenighed. Ønsket ville for datidens tankegang svare til, at en dansker i dag søgte om at få lov til individuelt at frasige sig dronning Margrethe som sit statsoverhoved eller Helle Thorning som sin statsminister. Det ønske ville man ikke kunne få imødekommet, fordi det ikke giver mening!

I den grundlovgivende forsamling sad biskop Mynster, der repræsenterede den gamle ensrettede statskirketænkning. Mere vigtige var biskop / statsminister D. G. Monrad og teologiprofessor H. N. Clausen, der tænkte på kirken som en selvstændig organisme, der burde være mere selvstændig i forhold til staten. Bondevennernes leder, I. A. Hansen, havde som baggrund de gudelige forsamlinger på Langeland og var bange for at ende i et præstestyre. Præsten N. F. S. Grundtvig havde om nogen tænkt og skrevet om en ny forståelse af menigheden. Disse store personligheder ville alle kristendommen det godt. Men de var slet ikke enige om, hvad der var bedst i spørgsmålet

stat / kirke i det kommende folkestyrede Danmark.

I 1849 fik vi en grundlov, med folkestyre, med religionsfrihed – og med en fortsat statskirkeligt organiseret luthersk kirke.

1849 - cirka 1930: Religionsfrihed og statskirke – drevet af frivillige

Grundlovens kirkeparagraffer

§ 4 Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke og understøttes som sådan af staten.

Denne paragraf viser, at den lutherske tradition fortsat var stærk i 1849. Den er heller ikke siden ændret, og nyder også i dag stor politisk opbakning. Paragraffen siger, at staten understøtter det store flertals kirkesamfund. Dermed er der også sagt, at *kirken* er genindført som begreb, som fællesskab, som muligt retsobjekt. Staten kan kun siges at understøtte kirken, hvis kirken faktisk er noget fra staten adskilleligt. Man ville ikke sige, at staten understøtter en hær – det vækker grimme associationer om selvberørende militser. På den anden side ville man heller ikke i 1849 sige, at staten *havde* en kirke eller *drev* en kirke, men man *understøttede* kirken. Kun som noget særligt, kan kirken understøttes. Hvad der så i øvrigt skulle lægges i verbet understøtte, fremgik ikke. Det har derfor siden kunne tolkes ret forskelligt, om økonomisk støtte, moralsk støtte, støtte i form af helligdagslovgivning osv.

§ 67 Borgerne har ret til at forene sig i samfund for at dyrke Gud på den måde, der stemmer med deres overbevisning, dog at intet læres eller foretages, som strider mod sædeligheden eller den offentlige orden. § 68 Ingen er pligtig at yde personlige bidrag til nogen anden gudsdyrkelse en den, som er hans egen. § 70 Ingen kan på grund af sin trosbekendelse eller afstamning berøves

adgang til den fulde nydelse af borgerlige og politiske rettigheder eller unddrage sig opfyldelsen af nogen almindelig borgerpligt.

De tre paragraffer giver borgerne i Danmark fuld religionsfrihed. Danmark var fra 1849 ikke mere en kristen stat eller et luthersk land, men et land med fuld religionsfrihed. Dog ikke med fuld religionslighed, for der er tale om statslig understøttelse af flertallet religion.

§ 66 Folkekirkens forfatning ordnes ved lov

Denne løfteparagraf handler om, hvordan denne lutherske kirke, der altså er noget særligt, fremtidigt skal styres. Om kirkeforfatning, kirkelovgivning og styring af folkekirken har man så diskuteret lige siden. Det var en liberalistisk-synodal tænkning om en selvstyrende kirke, organiseret med landsledelse, der lå bag Monrads formuleringer i grundloven. Andre kirkepolitikere tænkte ud fra et grundtvigsk frihedssyn, og lagde vægten på den enkelte menigheds selvstyre. I. A. Hansen fra den gudelige forsamlingsbevægelse mente, at indflydelsen over kirken lå bedst i Folketinget, for Folketinget bestod jo af danske lægfolk, ikke af præster, som han forventede ville komme til at dominere en fremtidig synode i kirken. På grund af denne interne kirkelige uenighed – som politikerne også kunne bruge som påskud – fik vi aldrig løfte om den særlige styringslov for folkekirken opfyldt. Folkekirken blev derfor i praksis regeret som en del af det offentlige Danmark.

Begrebet "Staten" var efter 1849: Det valgte folketing, der lovgav; domstolene, der dømte, og kongen, der havde den udøvende magt sammen med sin minister. Der var som i enevældens tid ingen "indre" anliggender, som lå udenfor statens indflydelse, for kirken havde ikke selv fået organer til at overtage opgaverne. Og regeres og

dømmes skal der jo i praksis. Folketinget fik lovgivningsmagten, men ofte veg politikerne tilbage for at røre for meget ved kirkens forhold. Derfor fortsatte i praksis den kongelige enevældens regeringsmåde på nogle områder. Regler for dåb, salmebog og konfirmation er eksempler på forhold, der ikke blev reguleret af Folketinget, men af kongen i form af kongelige anordninger og kongelige resolutioner, ligesom tilfældet havde været i enevældens tid. Kongen handlede dog nu efter indstilling fra kirkens minister, hvorved de til enhver tid siddende kirkeministre fik stor magt over kirkens fælles anliggender på nationalt plan. Dog var kirkeministeren under parlamentarisk kontrol af folketinget, der altid havde mulighed for at lovgive om forhold, som ministeren gerne ville nøjes med administrativt at regulere ved en kongelig resolution! Samtidigt med at den danske folkekirke på visse områder beholdt en meget statskirkelig ordening, blev den danske folkekirkemodell kendetegnet ved at den på andre områder i høj grad blev drevet af frivillige. Én ting var den officielle folkekirkelige struktur. I sognekirken havde man gudstjeneste og kirkelige handlinger og dertil ansatte kongen en præst. Noget andet var alt det andet kirkelige arbejde i praksis. Ude omkring i landet var der en høj grad af frivilligt kirkeligt arbejde, med møder for børn og voksne. De forskellige kirkelige retninger lavede foreninger; man byggede missionshuse, forsamlingshuse og højskoler. Alt dette tog frivillige sig af. Frikirkerne vandt også lidt frem, dog ikke særlig meget i Danmark.

"Kirken" var fra sidst i 1800-tallet dels den officielle kirke, der fortsatte som i enevældens tid – og så alt det frivillige arbejde, der kørte uafhængigt af den officielle kirkeorganisation, men som hovedregel i god forståelse med kirkens præster. Desuden

var "kirken" også de frikirkefolk, der i kraft af grundlovens religionsfrihed havde valgt at leve deres kristenliv uden for rammerne af folkekirken.

Cirka 1930-2013: Brugerstyret folkekirke i (multireligiøst) velfærdssamfund

Der har siden cirka 1930 ikke længere været nogen debat om stat/kirke i Danmark. Det er ret enestående i verden. Det i lange perioder dominerende danske politiske parti, Socialdemokratiet, forlod omkring 1930 sin hidtidige kirkepolitik og blev tilhænger af folkekirkedordningen. Politikerne har siden i overvejende grad ønsket at skabe gode forhold for folkekirken, og også for frivillige kirkelige organisationer og frikirker. Der har ikke været stemmer i kirkekritik i Danmark, og kun marginale grupper har ønsket ændringer i stat/kirke-forholdet. Det hænger sammen med den usædvanlige grad af homogenitet i den danske befolkning indtil nyeste tid, men også med, at folkekirken gradvist er blevet mere og mere styret af sine egne brugere. Nogle af de gamle konfliktpunkter mellem stat og kirke er blevet fjernet undervejs.

Folkekirkens menighedsråd har fra cirka 1920 fået større og større beføjelser af åndelig og praktisk art, og dermed var det folkekirkens brugere selv, der bestemte lokalt. Når det gælder økonomi, har Folkekirken altid haft langt det meste af ansvaret for sin egen økonomi. Først levede man primært af lokal tiende og præstegårdens drift. Omkring 1920 brød man med naturaløkonomien, og fik indført en kirkeskat fra medlemmerne. Lokalt styrede man selv økonomien gennem menighedsråd og provstiudvalg. Folkekirkens økonomi på lokalt plan er den klart største del af økonomien, og her er folkekirken allerede helt adskilt fra "staten", både forstået som ministerium

og kommunalbestyrelse, for sognene i et provsti fastsætter selv sin kirkeskat og har kun et teknisk samarbejde med de kommunale myndigheder om opkrævningen. Og folkekirken yder formodentligt mere i økonomisk henseende til stat og kommune gennem fx sin kirkegårdsdrift og kirkebogsføring, end man modtager i direkte statstilskud, så det vil være dyrt for skatteyderne, hvis en grundlovsændring adskilte stat og kirke.

Folkekirken har siden 1912 haft indstillingsret til de fleste præsteembeder, og siden 1922 haft ret til selv at vælge sine biskopper. Det betyder, at der ikke længere forekommer politiske udnævnelser, men kirken har de præster og biskopper, den selv har valgt. På et meget vigtigt område er et gammelt konfliktpunkt blevet afskaffet, og kirken i praksis nærmest selvstyrende.

Flere og flere anliggender er i de seneste år blevet uddelegeret fra ministeriet i København til sogne, provstier, stifter og biskopper. Måske vælger man snart at uddelegere nogle af de fælles anliggender på landsplan til et valgt kirkeråd. Dette ville ligge i tråd med den nuværende udvikling i folkekirken. Men selvom dette måtte ske, er der egentlig ikke tale om nogen egentlig kirke/stat-debat. Det forslag som *Udvalget om en mere sammenhængende og moderne styringsstruktur for folkekirken* vil komme med i foråret 2014, handler blot om en anden form for styring inden for den eksisterende folkekirkedordning. Bliver der tale om en folkekirke med lidt større indflydelse til et valgt folkekirkeligt råd, vil det være en ajourføring til den virkelighed, der hedder, at Danmark er blevet et lidt mere multikulturelt og multietnisk land, og at dette også afspejles i Folketinget og regeringens sammensætning, hvorfor det er blevet mindre naturligt at lade kirkens forhold regulere der.

Men én ting er den officielle folkekirke og dens styring. For "kirke" og "stat" har mange andre gode relationer i velfærds-samfundet. "Staten" er et vidt begreb i det moderne velfærdsamfund – og det er "kirken" også. Som et led i velfærdsstatens udbygning hører, at man nu kan få betydelig økonomisk støtte til forskelligt kirkeligt arbejde, der varetager opgaver, staten gerne vil støtte. Kristne friskoler, efterskoler og højskoler får statstilskud per elev. Kirkeligt ungdomsarbejde kan få lokaletilskud fra kommunen. Kirkelige nødhjælpsorganisationer kanalisere store statsmidler til deres eget hjælpearbejde i katastrofeområderne. Frikirkerne er "frie", ja, men via gunstige fradragsmuligheder får frikirkerne muligvis mere i økonomisk tilskud per medlem fra staten end folkekirkens medlemmer gør. Selv Menighedsfakultetet, der hverken kan få driftstilskud eller Statens Uddannelsesstøtte til sine studerende, nyder godt af, at

staten sætter betydelige midler af til pension for dets videnskabelige personale.

Konklusion på dette ride må være, at det i vores samfund ikke er så enkelt at skille "stat" og "kirke". Fordi den kristne tro har en interesse i ordentlige forhold på den jord, Gud har skabt og betroet til os, kan kristne aldrig lade være med at interessere sig for statens forhold. Fordi den kristne tro vil præge og forme de kristnes hele liv, søndage og hverdage, kan de politiske ledere ikke undgå at have en interesse i kirkernes interne forhold. Derfor har forholdet stat/kirke også været til debat igennem hele kirkens historie og i alle lande. Sådan vil det også blive ved. Som kirkehistorikeren P. G. Lindhardt engang skrev: "Den frieste frikirke har også sin politiske side, og den mest statsstyrede statskirke rummer til enhver tid rigeligt stof til at problematisere forholdet mellem stat og kirke" (Lindhardt 1960, 155).

LITTERATUR

- Glædemark, H. J. H. 1948: *Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark indtil 1874*, København.
- Grane, Leif 1983: *Evangeliet for folket. Drøm og virkelighed i Martin Luthers liv*. København.
- Hauge, Hans 2001: "Kirke og stat – men hvilken stat?" i: *Kritisk Forum for Praktisk Teologi* (84) 2001 : 3-18.
- Lindhardt, P. G. 1960: *Stat og kirke*, København.

FORFATTEROPLYSNING

Kurt E. Larsen
Menighedsfakultetet
Katrinebjergvej 75
8200 Aarhus N
+45 21 40 07 85